

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

**“ТУПРОҚ УНУМДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ, ТУПРОҚ
МУҲОФАЗАСИ, ЕРДАН
САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ВА
МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИ
ЯХШИЛАШ”**

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАН

МАТЕРИАЛЛАРИ

2015 йил 26 декабрь

Олинган натижаларга асосланиб ишлаб чиқаришга қуйидагича тасиялар бериш мумкин: Ғўзанинг Бухоро-6 навини вилоятнинг тупроғи кучсиз, ўрта ва кучли даражада шўрланган худудларига экиб, юқори ва сифатли ҳосил олиш мумкин. Бу нав кучли даражада шўрланган далаларга экилганда вегетация давомида тез-тез ва кам меъёрда сугориш тавсия этилади. Бухоро-102 ва С-6524 навларини вилоятнинг кучсиз ва ўрта даражада шўрланган ерларига экиб, юқори ҳосил олиш мумкин. Оқдарё-6 ғўза навининг стресс омиллар (шўрланиш, қурғоқчилик, юқори ҳарорат) таъсирига чидамсизлигини ҳисобга олган ҳолда тупроғи шўрланмаган ёки кучсиз даражада шўрланган худудларга экиб юқори ҳосил олиш мумкин. Ўрганилган навлар ҳар хил даражада шўрланган майдонларга экилганида минтақавий агротехник тadbирларни сифатли ва ўз мuddатларида ўтказиш мумимдир.

ЎЗБЕКИСТОНДАГИ СУВ РЕСУРСЛАРИ, ТУПРОҚ МЕЛИОРАЦИЯСИ ВА СУҒОРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МУАММОЛАР ҚОДИРОВА З.Қ., СУЛАЙМОНОВА З.А.

Бухоро давлат университети

Сув - ҳаёт манбаи. Сув барча тирик организмларнинг 80 – 90 % биомассасини ташкил этади. Масалан, ғўшт таркибида 50 %, сутда 87 – 89 %, сабзавотларда 80 -95 % сув бор. Инсон организмидаги бирор бир ҳаёт жараёни сувсиз амалга ошмайди.

Ўзбекистоннинг қурғоқчил шароитида сув ресурслари жуда катта аҳамиятга эга.

Республикада 20 дан зиёд дарё ва дарёчалар мавжуд, уларнинг жами сув ресурслари 125 куб км ни ташкил қилади.

Республикада ўртача 60 куб км сув сарфланади, бу сувга бўлган кундалик эҳтиёжни 80 % га қондиради.

Мамлакатимиз ер усти сув манбаларини асосан Амударё ва Сирдарё сув ҳавзалари оқими ташкил этади. Амударёнинг ўртача йиллик сув ҳажми 78 куб км. Сирдарёни эса 34 куб км бўлиб, жами 112 куб км га тенг.

Республикада Қайроқ кум, Чорвоқ, Андижон, Каттақўрғон, Жанубий Сурхон, Тўдақўл ва бошқа сув омборлари кишлоқ хўжалиги мақсадлари учун барпо қилган. Ягона табиий сув тўпланиш манбаи Орол денгизи ҳисобланади. Бундан ташқари республикада яна бир сув ҳавзаси – Айдар – Арнасой кўл тизими бўлиб, у 1969 йилда Сирдарё ўзанидан 25 куб км сувнинг табиий ботқоқликка ташланиши натижасида пайдо бўлган. Кўл Жиззах ва Навоий вилоятлари чегарасида жойлашган. Унинг сув сатҳи майдони ва сув ҳажми ўзгариб туради. У 1996 йилда 3000 кв км ни ташкил этади.

Ер ости сувлари республика сув манбаларининг салмоқли қисми ҳисобланади. Ичимлик ва кишлоқ хўжалигида сув таъминоти, жумладан сугоришда катта аҳамиятга эга. 357 та ер ости чучук сув манбалари топишган. Уларнинг захираси суткасига 21480 минг м³ бўлиб, унинг 10523 минг куб метри кунига фақат ичиш учун сарф бўлади. Аниқланган манбалардан ҳозир 267 тасидан кунига 8530 минг куб метр сув олиб фойдаланилмоқда.

Демак, кишлоқда тоза ичимлик сув таъминотини ривожлантиришнинг етарли даражада захираси мавжуд.

Бироқ сув ҳавзаларининг саноат чиқинди сувлари ҳамда кишлоқ хўжалик сизот сувлари билан мунтазам ифлосланиши ҳамда сувдан оқилонга фойдаланмаслик натижасида унинг танқислиги бир қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда. Аҳолининг турли хил касалликларга чалиниши, сугориладиган ерларнинг шўрланиши ва деградацияга учраши, Амударё ва Сирдарё қуйиладиган Орол денгизи жотизимининг бузилиши шу муаммолар жумласига киради.

Республикамызда сугориладиган ерлар майдони 42979 кв км га тенг бўлиб, бу республика худудининг 9,7 % ини ташкил этади. Сугориладиган сувга бўлган талаб Самарқанд, Навоий вилоятларида, айниқса катта. Бу вилоятларнинг асосий сув манбаи – Зарафшон дарёси сугориладиган сувга бўлган талабни тарихан кондира олмаган, кондира олмаслиги ҳам табиий ҳолдир.

Сугориш сувига бўлган талаб кондирилмаётганлигига фақат мавжуд сув ресурслари камлиги эмас, балки маълум даражада ундан фойдаланиш самарасизлиги сабаб бўлмоқда. Таҳлиллар кўрсатишича, оқиб келаётган сувнинг 40 % и сугориш тармоқларида ва қарийб 20 % и сугориш жараёнида йўқотилмоқда. Бу кўрсаткич техник даражада ласт бўлган сугориш тизимларида янада юқори. Масалан, Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида 48 % сув беҳудуга нобуд бўлмоқда. Сугориладиган далалар яхши текисланмаганлиги, сугориш усуллари ва қўлланиладиган техника воситалари самарасиз бўлганлиги туфайли сув исрофгарчилиги Фарғона вилоятида 15 % ни, Сурхондарё вилоятида 22 % ни ташкил этади.

Сув танқис шароитида далани меъёридан ортикча сугориш ернинг шўрланишига олиб келади. Жўяқлаб сугориш кенг тарқалган усулдир. Сугориладиган майдонларнинг 95% дан кўпроги айнан шу усул билан сугорилади. Томчилаб сугориш, ёки пуркаб сугориш каби илғор усуллар ҳам қўлланилади ва усулларни янада кенг жорий қилиш катта маблағ талаб этади.

Жўяқлаб сугориш усулининг самарадорлиги 65 % ни ташкил этади. Сувни экин майдонларига каналлар орқали келтириш чоғида йўқотилиш, каналлар туби ва ён деворлари сиртларининг махсус коплаб чиқилмаганлиги учун сувнинг ерга сингиши ва буғланишининг кўплигидандир. Табиатни муҳофаза қилиш Давлат Қўмитасининг баҳолашича, сугориш тармоқларининг умумий самарадорлиги 50 % дан ошмайди.

Баҳолашишича, жами сугориладиган ерларнинг 70 дан 100 % гача бўлган майдони дренаж тармоқлари билан жиҳозланган. Шундай бўлсада ботқокланиш ва шўрланиш энг жиддий муаммо бўлиб турибди.

Орол денгизи ҳавзасида кенг қўламдаги ирригация билан боғлиқ экологик муаммолар орасида сугориладиган ер ва сувнинг шўрланиши муҳим ўрин тутади. Ҳозирги вақтда Орол денгизи ҳавзасидаги сугориладиган ерларнинг 52 % дан ортиги шўрланган, бу ҳолат янада кучаймоқда. Амударё ва Сирдарёнинг куйи ва ўрта оқимидаги сугориладиган асосий вилоятларда ўрта ва кучли шўрланганлик кейинги 25 йил ичида икки марта кўпайди. Амударё ва Сирдарё ҳавзасида кўп микдордаги тузми чикариб ташлайди, бу туз катта масофага тарқалади. 1985 йилдан 1990 йилгача бу икки дарё сугориладиган ерлардан оқиб чиққан туз микдори 137 млн тоннани ташкил этган, демак ҳар йили сугориладиган бир гектар ердан 18 тонна туз оқиб чиққан. Қурғоқчи мавсумда ҳар йили октябрь ойидан апрель ойигача сув оқими камаяди, дельтада шўрланиш энг юқори даражага кўтарилиб, 2 г/л. ни ташкил этади. Бу жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ва Европа иттифоқи тавсияси бўйича ичимлик сувидаги туз микдоридан 1,5 г/л кўп демакдир. Ҳар йили шўрланиш туфайли 2 млрд АҚШ доллари микдорда зарар кўрилади.

Сугориладиган дехқончилик экинлари ер юзасидаги сувни ифлословчи асосий манба бўлиб, жами сувнинг 78 % ини ифлослайди.

Оқар сувларнинг ифлосланишига қисман аҳоли ўртасида сувни муҳофаза қилиш ҳақидаги тушунтириш ишларининг старлича эмаслиги ва тегишли ташкилотлар томонидан назоратнинг бўшлиги ҳам сабаб бўлмоқда. Хусусан, ёз мавсумида ҳар кунги пахта ва бошқа экинларга захарли кимёвий моддалар пуркайдиган неча минглаб кишлоқ хўжалик машиналари тракторни бошқарадиган ходимлар экологик маданиятнинг пастлиги туфайли дарё ва каналлар сувида ювиб тозаланади.

Республикада сув ресурсларининг камлигини ва сифатининг ёмонлигини назарда тутиб, ундан фойдаланишдаги камчиликларни қуйидагича изохлаш мумкин:

- сувдан оқилона фойдалана олмаслик;
Бунинг учун бошқарув тизимини такомиллаштириш зарур. Ҳозирги вақтда 60 % дан зиёд ирригация тизими, айниқса ички хўжалик тармоқлари қайта тикланишни талаб этади. Сугориш тизимида техника ва технология, жумладан томчилаб сугориш кенг қўлланилмайди, асосан эгат олиб сугориш усули амалга оширилади.

- сув ресурсларини тежашга ва сифатини яхшилашга имкон берадиган таъсирчан иқтисодий механизмлар йўқ.

Сугоришда сувдан самарасиз фойдаланишнинг асосий сабаблари қуйидагилар:

- сувдан самарали фойдаланувчилар ва тежамкорликка эришаётганлар рағбатлангирилмайди;

- сувни тежаб ишлатадиган ва ундан камроқ фойдаланиш тадбирларини кўрадиганлар манфаатдорлиги ишлаб чиқилмаган;

- сугоришнинг аниқ табиий хўжалик шароитига мос келмайдиган самарасиз технологиясидан фойдаланиш;

- ердан фойдаланишни ислоҳ қилиш жараёни ички хўжалик ирригацияси ва зовур тизимини такомиллаштиришга маблағ ва уни қўллаб қувватлаш механизмлариغا эга эмас;

- фермерлар ҳозирги ирригация услуги ва фермер хўжалигини юритиш бўйича малака, билимга эга эмас.

Юқорида қайд этилган камчиликларни бартараф қилиш, сугориш тизимида янги инновацион технологияларни жорий этиш орқали мавжуд муаммоларни ҳал қилишнинг асосий омили бўлиб хизмат қилади.

ЕРЛАРНИ МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИ ЯХШИЛАШДА БАЗАЛИ ЕР ТЕКИСЛАГИЧНИНГ ИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ. ҲАСАНОВ И., ҚУЧҚОРОВ Ж., МУРОДОВ О.

Тошкент ирригация ва мелiorация институти Бухоро филиали

Қишлоқ хўжалигида экиладиган ер майдонларининг мелiorатив ҳолатини яхшилашнинг асосий омилларидан бир бу текислашдир. Текисланган майдонларда фарқ қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги ошади, сугоришда сув сарфи камаяди ва кейинги эксплуатация қилинадиган қишлоқ хўжалик техникаларининг иш умуми ошади, ишлаш шароити яхшиланади.

Чет элларда, масалан, АҚШда ва бошқа ривожланган Европа мамлакатларида нукта билан бир қаторда турли деҳқончилик экинлари агротехник талаб даражасида текисланган майдонларда етиштирилади. Шунинг учун ҳам текисланган ерларни шуғуллоб узунасига 200-600 метргача қилиб сифатли сугориш мумкин. Ерларни текислашда, асосан, узун бўйли ер текислагичлардан фойдаланадир. (Базаси 15...33 метргача)

Маълумки, бизнинг минтақа шароитида ерларни жорий ва эксплуатацион текислаш ҳар йили қисқа агротехник муддатда ўтказилади. Ҳар бир хўжаликда умумий ер майдонидан 25...30%, кузда ва баҳорда экишдан олдин узун базали П-2,8А, П-4, ПА-1, ППА-3,1 ва бошқа маркали текислагичлари билан эксплуатацион текисланади. Бу ер текислагичлар кўриниш жиҳатдан оддий бўлсада, ишлаш, технологик жиҳатдан жуда мураккаб бўлиб, уларнинг иш самандорлиги майдон ва нотекисликлар ўлчамларига ва шунинг билан бир қанча омилларга боғлиқ. Бундан ташқари, уларнинг маневрчанлиги жуда кам, металл сифтини катта, бошқа қишлоқ хўжалик механизм машиналарни билан ўзлаштиришга мослашмаган ва иш жараёнида кўп қувватни истеъмол қилади.

23.	ЕРЛАРНИНГ ЭКОЛОГИК-МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИ ЯХШИЛАШ, ТУПРОҚ УНУМДОРЛИГИНИ САҚЛАШ, ҚАЙТА ТИКЛАШ ВА ОПИРИШИ МУАММОЛАРИ ҚУРВОНТОВ Р., НАЗАРОВА С.М., БОТИРОВ Ш.	148
24.	МАДАНИЙ УЎИТЛАРНИНГ ТУПРОҚ ЭКОЛОГИЯСИГА ТАЪСИРИ САЛИМОВА Ҳ.Ҳ.	149
25.	САРМУШСОЙДАГИ СУДРАЛИБ ЮРУВЧИЛАРЛАРНИНГ УЧРАШ ХУСУСИЯТИ РАХМОНОВ Р.Р., РАЙИМОВ А.Р., РАХИМОВ Ж.Р.	149
26.	ОРОШЕНИЕ ЗЕМЕЛЬ И ПРИРОДА СУЛАЙМОНОВА З.А., КОДИРОВА З.К.	149
27.	ЭРОЗИЯ ПОЧВ И БОРЬБА С НЕЙ СУЛАЙМОНОВА З.А., АВЕЗОВА Ф.М.	149
28.	ЎРТА ЗАРАФШОН ХУДУДИ ТУПРОҚЛАРИДА ВАКТИНЧА ОҚАР СУВЛАРНИ САҚЛАШ УСУЛЛАРИ. ТУРСУНОВА У.	149
29.	ЗАГРЯЗНЕНИЕ ПОЧВЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ШАРАФУТДИНОВА Р.И.	149

4-шўба.Тупроқ мелiorацияси ва мелiorатив ҳолатини яхшилаш

1.	ФАРҶОНА ВИЛОЯТИ СУҒОРИЛАДИГАН ТУПРОҚЛАРИНИНГ СУВ ХОССАЛАРИ ҚУРВОНТОВ Р.	144
2.	“SUG'ORILADIGAN YERLARNI MELIORATIV HOLATINI YAXSHILASII JAMG'ARMA SI SALOHİYATINI OSHIRISH” LOYIHASINI AMALGA OSHIRISH HAMIDOVA G.F., YUSUPOV M.U.	146
3.	TUPROQLAR SHO'RLANISHINI OLDINI OLISHDA GIDROGELLARNING AHAMIYATI VA UNI QO'LLASHNING CHORALARI TILLAYEVA D.M., PANOYEV N.SH.	149
4.	БУХОРО ВИЛОЯТИ ТУПРОҚ –ИҚЛИМ ШАРОИТИДА ЭКОЛОГИК ТОЗА, БЕЗАРАР ВА ТАННАРХИ АРЗОН БИОЎЗА ЕТИШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ ИКРОМОВА М.Л., РАҲМАТОВ Б.Н., ЮНУСОВ Р., ДЖУМАНИЯЗОВА Г.И., НАРБАЕВА Х.С.	150
5.	SOIL USMONOV.T.T., VOLTAEVA .D.I.	156
6.	ФАРҶОНА ВОДИЙСИ СУҒОРИЛАДИГАН ТУПРОҚЛАРНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ АХМЕДОВ А.У., ПАРПИЕВ Ғ.Т., НАМОЗОВ Х.К.	156
7.	БУХОРО ВИЛОЯТИ СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРНИНГ МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИ ЯХШИЛАШГА ҚАРАТИЛГАН ЧОРА ТАДБИРЛАР САМАРАСИ НУРИДДИНОВ Х., ҚУЧҚОРОВ Ж., ФАЗЛИЕВ Р.	162
8.	ТУПРОҚ ШУРЛаниши ва ҒУЗА НАВЛАРИНИНГ ЧИДАМЛИЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ НОРБОЕВА У.Т., ХОЛЛИЕВ А.Э., ЖАББОРОВ Б.И.	164
9.	ЎЗБЕКИСТОНДАГИ СУВ РЕСУРСЛАРИ, ТУПРОҚ МЕЛИОРАЦИЯСИ ВА	167

	СУҒОРИШ БИЛАН БОҒЛИК МУАММОЛАР ҚОДИРОВА З.Қ., СУЛАЙМОНОВА З.А.	
10.	ЕРЛАРНИ МЕЛИОРАТИВ ХОЛАТИНИ ЯХШИЛАШДА БАЗАЛИ ЕР ТЕКИСЛАГ ИЧНИНГ ИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ. ҲАСАНОВ И., ҚҶЧҚОРОВ Ж., МУРОДОВ О.	169
11.	ЭВОЛЮЦИЯ И ПРОГНОЗ РАЗВИТИЯ ОРОШАЕМЫХ ПОЧВ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ НАЗАРОВА С.М.	171
12.	ТУПРОК УНУМДОРЛИГИНИ ОШИРИШ, ТУПРОҚ МУХОФАЗАСИ, ТУПРОҚЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ВА МЕЛИОРАТИВ ХОЛАТИНИ ЯХШИЛАШ. ЖУМАЕВ Ф.Х., САФАРОВА Н.И.	176
13.	ТИПИК БЎЗ ТУПРОҚЛАР БОҒ ҚАТОР ОРЛАРИДА ҚУКАТ ЎТЛАРИ ҚЎЛЛАНИЛГАНДА ТУПРОҚ УНУМДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ НАМОЗОВ Х. Қ., КАРАХОНОВ А.Х., АБДУАЛИЕВ Ж., ХОДЖАСОВ А., ХОЖИЕВ С.	178
14.	ТИПИК БЎЗ ТУПРОҚЛАРДА ЭКИЛГАН КУП ЙИЛЛИК ҚУКАТ ЎТЛАРНИНГ ТУПРОҚ СТРУКТУРАСИГА ТАЪСИРИ АСАТОВА С.С., ХОЛИКОВА Д., ХОДЖАСОВ А., ХОЖИЕВ С.	180
15.	ТУПРОҚ МЕЛИОРАЦИЯСИНИ ОШИРИШДА МИНЕРАЛ ЎҒИТЛАРНИНГ РОЛИ ХУДОЙБЕРДИЕВ Ш.Ш.	182
16.	ПРОДУКТИВНОСТЬ ДЕРЕВЬЕВ ЯБЛОНИ В ЛУГОВАХ СТАРООРАЩАЕМЫХ ПОЧВАХ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ФОРМИРОВКИ КРОН ЮНУСОВ Р., ЮНУСОВА Г.Р., КАЛАНДАРОВА Д., ШОДИЕВА Н.	185
17.	БУХОРО ВИЛОЯТИ ЎТЛОҚИ ҚАДИМГИ СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРДА ТАҚРОРИЙ ЭКИН СИФАТИДА ЕТИШТИРИШ ОМИЛЛАРИ ЮНУСОВ Р., ЮНУСОВА Г.Р., ТҶЙМУРОДОВА Д., ШОДИЕВА Н.	187
18.	INNOVATIVE DIRECTIONS IN THE SECTOR OF AGRICULTURE. YUNUSOVA G.R.	188
19.	БУХОРО ВИЛОЯТИ ҚАДИМДАН СУҒОРИЛАДИГАН ЎТЛОҚИ ТУПРОҚЛАРНИНГ УНУМДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ АРТИКОВА Х.Т., ЮНУСОВ Р., ТҶЙМУРОДОВА Д., ИСТАМОВА М.	189
20.	БУХОРО ВИЛОЯТИ ЎТЛОҚИ-АЛЛЮВИАЛ ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА СУҒОРИШ ТИЗИМЛАРИНИНГ ҒЎЗА ҲОСИЛДОРЛИГИГА ТАЪСИРИ ЮНУСОВ Р., ЮНУСОВА Г.Р., ТҶЙМУРОДОВА Д., ИСТАМОВА М.	191
21.	БУХОРО ВОҲАСИ ТУПРОҚЛАРИНИНГ АГРОФИЗИКАВИЙ ХОССАЛАРИ ЮНУСОВ Р., ТҶЙМУРОДОВА Д., ЖУМАЕВ С, ТҶРАЕВА Н., КУЧКАРОВА Д.	192
22.	KIMYOVIY IFLOSLANISHNING TUPROQ HOSSALARI VA BIOLOGIK OLAMIGA TA'SIRI. XUDOYBERDIYEV SH.SH., SADULLAYEVA D.M.	193
23.	ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ТУПРОҚЛАРИНИ УРГАНИШНИНГ ТАРИХИЙ ТАФСИЛЮТЛАРИ ВА ЕР МОНИТОРИНГИ НАМОЗОВ Х.Қ., ПАРПИЕВ Ғ., УРАИМОВ Т., МАМАДАЛИЕВ А.	196
24.	ФАРҒОНА ВОДИЙСИ СУҒОРИЛАДИГАН ТУПРОҚЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ МЕЛИОРАТИВ ХОЛАТИ ПАРПИЕВ Ғ.Т., НАМОЗОВ Х.Қ., ҚОРАХОНОВ А.Х, ХОДЖАСОВ М.	199